

ԿԱՐԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (1)

—

Ժամանակը, թէեւ կը տապալէ, կը կործանէ Տէրութիւններ և իշխանական փառքեր, սակայն կայ մի բան, որ կը ճողողորի նորա համայնածախ ժանիքներէն. սա ամեն եղծիչ և տապականիչ զօրութիւն կը քամահրէ. և այս իսկ է առաքինութեան սքանչելի անունը. յիշատակ սխրագործութեանց:

Աշխարհաստան ինքնակալներ, մեծամեծ տէրութիւններ, կը մրցին զմիմեամբք ելանել. միմիայն յիշատակ մը թող տալու համար, միմիայն իւրեանց արարքները ու վէպը հրաշակերտներու վերայ քանդակելու, և զապագայն սքանչալանելու համար: Ի՞նչ են մեր չորս կողմը գտնուող յաղթական կամարներն, արձաններն և շիրիմներու պերճ կոթողներն, եթէ ոչ մէկ մի վկայներ մեծագործ մարդկանց և աշխարհաչէն թագաւորաց արարքներուն:

Համբռն աշխարհ իւր բարերարաց անունն ու յիշատակ յաւերժացնելու համար կը կանգնէ շքեղ և բազմաձախանդ լիններ, որք թէ և անմուռնջ և ցուրտ բարեր են, այլ սակայն տապալան ուղղելու և բարեկեցութեամբ մոգական զօրութիւնն ունին: Բայց ո՞ր են Աւետարանի զաւակաց կաթողներն, ո՞ր նո-

ցա յիշատակն ու անունը, նոցա անթառամ դափնիներ. ո՞չ տապալէն նոցա յաղթանակ գեր ՚ի վեր գաւաքան զամենայն յաղթանակս ահեղ աշխարհակալաց. վասն զի ո՞չ երբէք զանգիտեցին հաւատոյ թշնամեաց սրերէն, Աշխարհի մեծութիւնը և փառքը արհամարհելով՝ ամեն դառն եպեր եւ կոտանք առ ոչ ինչ գրեցին. ըլնաց մէջ իւրեանց միակ մխիթարութիւնն էր նախատանաց փայտէն կախուած անմեղը, որ վասն մեր յանցապարտ և անէծ եղաւ. նոցա միակ զօրութիւնը, Գողգոթայի կառավանարանն էր. նոցա քաջալեր և համբերութիւն, վայրագ դահճաց սուրն ու սուրն էր. այս ամեն արհաւիրանց մէջ զինովաւեալ երկնաւորին խաչով ու սիրով՝ արիաբար կը գոռային. ո՞ր մահ յաղթութիւն քո, ո՞ր դժոխք խաթմոյք քո, և ուրախութեամբ մահուան դառնալ յատակ բաժակը կը քամէին. միթէ այս յաղթական զինուորները չ'էին արժանաւորք կոթողներու, ո՞ր են ՚ի մասնաւորի մեր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակաց համար կանգնուած հրաշակերտները. մեր Եկեղեցին ի՞նչ բանով անմահացուցած է նոցա անունը և յիշատակը. մոռացած է իւր որդեկաց իրրեւ գետ գարնանազոյր հոսած արիւնը. — ո՞չ, չ'է մոռացած իւր պաշտպանութեան, յարատեւութեան և յառաջագիմութեան համար նոցա կրած վերքերը. այլ նոցա անունը դառուց ՚ի դարս անմուտց պահելու համար կանգնած է գոռ ու յաղթ արձաններէն գերահրաշ մի յիշատակաւ, ունին Եկեղեցւոյ զաւակները իւրեանց փառաց հանդիսարան, ունին անկեղծ և յաւերժական կոթող և այս իսկ է Եկեղեցւոյ պատմութիւնը, որ թէեւ առ երեւոյթս անխօս, սակայն միշտ կը բարբառի, միշտ կը հր-

(1) Սոյն գրութիւնը գրուած է Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ ուսումը լրացնելէն յետոյ իրրեւ փորձ, կամ կրթութիւն, զոր ՚ի քաջալերութիւն արժան համարեցինք Սէթի մէջ դնել:

ձուլի, միշտ կը ցնծայ, մերթ եւս հառաչելով:

Այս յիշատակարանը, կենդանի երանգօք կը նկարէ Աւետարանի զուաւիաց փառաւոր յաղթանակը՝ Հեթանոսական և Քրիստոնէական պատերազմը և առաջնայն այս քաջամարտիկ զինւորներէն ամօթաշար պարտութիւնը:

Մինչդեռ մի կողմէն Հեթանոսութիւնը անարգել յառաջելով մարդիկը դիւապաշտութեան կը հրապուրէր, անդուստ կը ժամանէ երկնային մի մը խիթարութիւն. կը ծագի ճշմարտութեան լուսայնցող արեգակը, լոյս ու յոյս կը սփռէ մեղութեամբ զմրեալ մարդկութեան վերայ. սիրտ ու կեանք կը ապա չ'ապտուածոյ պանտուանգին տակ կ'լափկենքան ինկած մարդոյն. կը պատառի Հեթանոսութեան խաւարչ տին քօղը. ՚ի վեր կ'երեւի դարուցալէծութի Ողիւսնոս լեռն սցեալ կոհակներէն մարդկութեան սղատարար նաւը, քրիստոնէական երկնային կրօնը, որոյ ղեակն է Ս. Խսքը, Նաւապետը՝ ինքն Հայր Աստուած, ղեկավարը՝ յաւիտենական Բանը, միշտ զօրութիւնը՝ յառաջ բան զլինելն աշխարհի խորափիտ անդնդոց վերայ սաւառնող Ս. Հոգին:

Հեթանոսութեան ուղիւնու կատաղացեալ ալեքները կը լեռնանան. հոգմբ ուժգինս շնչեն. սահանք Զուրց գոգցես կը ճգնին խորասոյգ անհետ կորուսանել նաւն փրկարար:

Հեթանոսութիւնը ընդգէժ կը զինի քրիստոնէութեան, կը ջննայ խեղճել զայն իւր զաւակաց արեամբ, այլ սակայն ՚ի զմէր էին նորա հետամտութիւններն և ճգունքը. ՚ի զմէր կը յաւակնէր և կը ձկտէր դիտապաստ յերկիր կործանել երկնաքաղաքոցն. զմէր էր ամեն հալածանք, ամեն տանջանք և տանջանարան, զի նա իւր տկարու-

թեամբ աշխարհի հզօրներն պիտի տապալէր և տապալէր: Խաւարամիտ և մացառամիտ Հեթանոսութիւնը Քրիստոնէութիւնն հալածել կը կարծէր. այլ վա՛շ յիմարութեան, զի նա յանգէտս զայն առաւել եւս կը տարածէ, զի հաւատացելոյ մահը կեանք էր արդիւնաբեր. նոքա իւրեանց մահուամբ կը ծնէին բիւրաւորս հաւատացելոյ. երկիրը, նոյա արեան բոսորաբուղիս կաթիլներով պարարուելով ատոք հասկեր կը տար:

Եկեղեցական պատմութիւնը ժողտելով կը պատմէ այս ամենը, ցնծութեամբ կը նկարագրէ Աւետարանի և Եկեղեցւոյ՝ հարադատ զաւակները՝ Քրիստոնէներ, Ներսէսներ, քրիստոնէական լուսաւորութեան և դպրութեան ամօններ. կ'ուրախանայ երբ կը պատկերացնէ Եկեղեցւոյ պաշտպանութեան համար նուիրեալ զոհեր ու մարտիրոսներ՝ Վարդաններ, Վահաններ և այլ անձնուէր անձինք, որք իւրեանց մօր արտաքուստ կրած հարուածներն ու նայնացնելու համար մահ ճաշակելով՝ փառաց անթառամ պսակ ընդունեցին. այլ ստիպին կը հառաչէ երբ կը ներկայացնէ ուխտանենք, ժանտ ու պղծալից ապիրատներ՝ Վասակներ, Մեհրութաններ, որք երկնային աստեւոր փառքը երկրաւոր վաղանցիկ փառաց զոհելով՝ Աւետարանը մերժեցին: Կ'արտասուէ, երբ կը պատմէ թէ լինչպիս նոքա իւրեանց կեանքը ուրացութեամբ կնքեցին, զիւր յերկնաւորին փառաց, թափուր յարտասուաց ջերմ սիրելեաց:

Զգայուն և հայրենասէր անձը, երբ կ'ընթերցասիրէ այս յիշատակարանն, սկզբան կը հիանայ և կը սքանչանայ. սակայն ապա մեայլուտ զգացում մի կը յաջորդէ: Վասն զի կը տեսնէ հոն, որ ժամանակին յանդուգն և կրօնական մուկանդն ձեռնարկութիւնները շա-

հասիրութեան եւ փառասիրութեան հետ խառնուելով՝ մի կողմէն այլանդակ հրէշներ կը ծնանէին և միւս կողմէն ազնիւ և դիւցազն ոգիներ կը խամբէին : Երբ տեսնէ կրօնի թշնամեաց պարտութիւնն , որք ճշմարիտ հաւատոյ սիւններն ու նեցուկները կործանել ուղեւոր ինքեանք կը կործանին , կը փրշրին ու կը հոսին , կը հիանայ , սակայն ընդհակառակն կ'ընկղմի 'ի ցաւս և 'ի վիշտս երբ նորա առջեւ պարզուին անհաւատարիմ և աղիրատ անձանց աւրաքները , որք իւրեանց փառասիրութիւնն յադեցնելու համար կ'անարգէին իւրեանց մայրը , կը մերժէին զիրենք վերսննող Հօգին . կը մոռանային այն անողորմական արիւնը , որ զիրենք քաւեց , միանալով դիւսպաշտ մայերոնից հետ , կը ճգնէին իւրեանց աղքատիցներն ու եղբայրները կորստական անդունդը դաւ հալիվել ուր ինքեանք ինկած էին . առ այս ամեն անարգական միջոցներ կը դործադրէին . ձեռքերնին սուր , լեզունին նենգութիւն , սրտերնին դժօխք կը զինէին իւրեանց հարադատաց դէմ . կ'աւելցնէին նոցա վիշտն ու մորմնք :

Այս սրտաճմլիկ եւ մեղամաղձոտ հանդիսարսնէն ելնելով , մերթ կը դէկաթ անձկանօք կը սրանայ Արտաղու գաշտը՝ հայրենասիրութեան մարդարանը , ուր մահարչաւ մարտիրոսներ դիւթաւալ յերկիր կը խաղան . նահատակներ կը գոռան և կը գոչեն զերդորոտ յամպս : Մերթ կը սուրայ իբր 'ի թեթեւ թեւո հողմոց ոսկեգարու ընդարձակ ճեմարանը , ուր կը տեսնէ վեհ և լուսադնցող ճակատներ՝ հայրենեաց աւերակներէն վերկենցաղ չունախարհիկ լծակիցներ , որք մի ձեռքերնին դիտութեան ջահն լուսակարկաչ և 'ի միւսուսմն թաշարիւնազանգ , արիւթեամբ յաստարէզ կը խոյանան , բերտն ու արտասուք , հաւաչ և ա-

ւաչ 'ի մի խառնելով՝ լոյս և երկնային կաթ կը ջամբեն , կ'ամրապնդեն ազգի միութեան կապը , սրտի և մաքի ըսքանելի զարգացմամբ Ազգի բազմադարեան տեւականութիւնը անխախտ հիման վերայ կանգնելով :

Այսպէս ահա անձնիւր անհատ այս հակապատկեր տեսարանէն զգածեալ , արբշիւ 'ի խնդութենէ և յանբերելի վշտաց , կ'առանձնանայ , միայնակ կը խորհի , կը հետազօտէ իւր սրբտին վերայ եղած տպաւորութիւնները , նոցա ծագն ու ծայրը , և կը գտնէ միայն Եկեղեցական Պատմութեան մէջ . կը խելամոէ , որ չեւ թղթատած սրբաբազորութեանց այս յիշատակարանը , չեւ ընթերցասիրած , դատարկ էր իւր սիրտն ու հոգին իւր մայրենի Եկեղեցւոյ և Ազգի համար , այլ յետ ուսանելոյ , զեղաւ սիրտն կրօնասիրական և հայրենասիրական հրաւառ զգացմամբ . լեցաւ աչկունքն արտասուօք անսպառնում հոգեղմայութեան և սրտաբուղիս հառաչանայ :

Ուրեմն ինչ է աւելի կարեւոր և կարեւորագոյն քան ուսումն Եկեղեցւոյ պատմութեան :

Ուստի Եկեղեցւոյ զաւակաց առաջին և նուիրական պարտաւորութիւնն է Եկեղեցւոյ Պատմութեան ուսումը : Եթէ կ'ուզեմք ճանաչել մեր Փրկիչն և վերածնողն , մեր Եկեղեցւոյ պաշտամունքը և դաւանած ճշմարտութիւնները , պարտիմք նոյն պատմութեան գիմել . նա մեզ կ'ուսուցանէ այս ամենը , զենքեր կը տոյ մեզ զմեզ պաշտպանելու , բազմաթիւ նահատակաց օրինակաւ զմեզ կը քաջալերէ մեր Եկեղեցւոյն Առաքելական սովորութիւնները անխախտ և անարատ պահելու համար , կ'ուսուցանէ իսպառ խորշիկ և հեռաւ նալ օտար դաւանանքներէ իբր 'ի կործատութեան անդունդէ : Այս ուսմամբ

կարեմք ճանաչել մեր նախնեաց ոգին, սիրտը և կեանքը: Ուր չը կայ այս ճանաչողութիւնը, չը կայ այս ուսումը՝ անդ անպակաս են մղորութիւններ: Վասն զի տգիտութիւնը ինքնին մղորութի մի է, և չար քան զամենայն մղորութիւնս, և այս է գլխաւոր պատճառ, որ աղբայիներեն շատերը այլոց կամաց եւ կրից խաղալիկ եղած, դիւրաւ մոլեռանդ հետամուտներու որս ու ճարակ կ'ըլլան, կը խորթանան և կը խրթնանան:

Եկեղեցական ուսման անմշակ մընալն է, որ նախնեաց արիւնը ցամքած է ներկայ սերնդեան երակաց մէջ. նախնեաց սրտին մէջ եղած բոցավառ կրակը, երկնից սէրը, շիջած է ներկայ սերնդեան սրտին մէջ. Նորա երկնաւորին սիրով լինելով աներկիւղ իբրեւ զանմարմին զօրս հրեշտակաց, հիւսիսի ցոտսսարսուռ սառամանիքն կ'արհամարհէին, դիւաշունչ բռնակալաց սպառնական շունչն ու մուռնը առ ոչինչ կը գրէին. անմահին նուիրական սեղանին վերայ 'ի զոհ կը ճենճերէին, որոց եգեմաշունչ ծուխը, իբրեւ բոյր խնկոց թեթեւ ամբառնայր յաթու անմահին, և զոր հաճութեամբ հռտոտէր Աստուած և հրեշտակք: Իսկ այժմ սառնացեալ և ցրտացեալ ամենադոյն շահն իսկ կը խնայեն. քանզի տգէտ են, անուս են և անմասն նախնեաց փառքերէն:

Եկեղեցին տեսնելով իւր զաւակաց այս տխուր վիճակը և ապիրատութիւնը՝ 'ի սուգ կը համակի. և 'ի խոր կը խոցի. Ասրժես բաւական չ'են նորահին վետերն, գողցես հին դարերն կ'ապրին նորերուն մէջ իրենց յիսակալութեամբ և մոլեռանդութեամբ: Իւր վաղեմի ոստիները իբրեւ անձնաւորութիւն մոլեռանդութեան իրենց դաւաւոր քէնն ու մոլեգնութիւնը իւր

րեւ ժառանգական զղուելի ախտ յորդւոց յորդի կը սնուցանեն: Հայաստանեայց Եկեղեցին ընդ միշտ նախատակած կը լինի նոցա լրբենի շրթնէրով իբրեւ շեղեալ 'ի ճշմարիտ քրիստոնէութենէ. ինչպէս 'ի հնումն, նոյնպէս ներկայիս մէջ նենգութեան, քիւնու և ատելութեան կայծակներն ու շանթերը անպակաս են մեր Եկեղեցւոյ գլխէն:

Արդարեւ տխուր է այս վիճակը և կացութիւնը, այս ամենը անուսումնութենէ յառաջ 'կը գայ: Տգիտութենէ մեր կրած չարիքներն անթիւ են եւ տակաւին պիտի կրեմք շատ հարուածներ ու վէրքեր, եթէ դարմանելու չը փութամք:

Հազարական և Պարսկական հալածանքները բնաւ չը կարացին սասանեցնել մեր Աղգը և Եկեղեցին, այլ առաւել ամրապնդեցին մեր Եկեղեցւոյ հիմը և պատմական ապացոյց մի եղան աշխարհի, եթէ նորա դաւանած կրօնը ճշմարտութիւն է և հետեւաբար երկնային: Սակայն տգիտութիւնը եղած է և պիտի ըլլայ մեր ազգութեան համար փնտսակար և հիմնափոր որդի. նովաւ մեր տունը հիմնայատակ քանդեցաւ. նովաւ անկան մեր հարստութիւնքը, նովաւ շիջաւ մեր փառաց ջահը. տգիտութեան աւերածը միմիայն գիտութիւնը կը շինէ: Եկեղեցւոյ զաւակները ուսանելով իւրեանց մօր պատմութիւնը, պիտի ստանձնեն մեծամեծ պարտաւորութիւններ. չորրորդ դարու Հայաստանի հորիզոնին վերայ փայլող ջքնաղ անձերը՝ Ս. Սա. հակն և Մեսրոպը՝ բարձր հանճարի և գործունեաց կամաց այդ հազուագիւտ տիպարներն յօրինակ առնելով, պիտի պարտաւորին մերկալից ուղիւնու վայրենի արեաց վերայ երեքածուփ տատաշող մեր ազգութեան նաւը փրկել ու

գործելով կատարել տեւաց դէմ, որք յա-
մենուստ միմեաքին նորա վերայ խու-
ժելով կրօնապառնան զայն անդնդապտոյտ
յորձանաց մէջ կանեւ. պիտի պար-
տաւորին սանձակոծել նորա մոլեգնու-
թիւնը և Ազգային կենաց էութիւնը
ապահովութեան նաւահանգիստը խա-
րքոսել. անվեհեր բանալ իւրեանց
կրօնին թշնամեայն արձակած նետե-
րուն և իւրեանց մօր կեանքը ապահո-
վել. պիտի պարտաւորին իբրեւ հա-
րազատ որդիք՝ սիրով միանալ և ազ-
գային կենաց վերքերն պատատելով
դարմանել, պիտի պարտաւորին ձեռ-
քերին լուսաւորութեան ջահեր առ-
նելով հաւսածական վտարել մութն ու
մեայլ, որ պատած է Հայոց հորիզոնը,
ի մի բան Եկեղեցւոյ զաւակաց պար-
տաւորութիւնն է ուսանիլ և ուսու-
ցանել:

Իցիւ թէ նախնեաց սրբալոյս նշխա-
րաց շիրիմներէն յանկարծ մի հրեղէն
կայծ յոլանար, վառէր, բորբոքէր
Հայութեան ներկայ սերնդեան սիրտն
ու հոգին. տայր նմա հաստատուն և
աննկուն կամք, առաթուր հարկանել
ամեն սեպսցեալ ժայռեր ու խութեր,
որք նորա յառաջագիմութեան ընթա-
ցից խախտնարար կը կանգնին և խո-
յանալ յառաջագիմութեան գաւառ-
ները: Լսէ Աստուած Գրիգորի, Աստ-
ուած Ներսիսի և Սահակայ՝ Հայ ման-
կան խորոված սրտին հառաչալիւ ա-
ղերսը. ցօղէ շիթ մը ջուր կենաց
Հայութեան դոստայեալ բունին վերայ.
և ահա անդրէն պիտի կենդանանայ,
ծլի և ծաղկի, ի փառս Անուան քոյ
սրբոյ և ի շինութիւն Հայաստանեայց
Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ:

Յարո-Լիւան Մ. Սիրո-Նիւան
Դամասկոյի.

Աշա. Ժառ. Արթուրանի:

ՅԱՂԹԱՆԱԿ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ (1)

Ո՛չ որ մ'է և ո՛չ պատերազմ մի,
որ այս եղելութիւնը (քրիստոնէութիւնը)
կատարեալագործեց. Ուրեմն
մի մարդոյ կեանք է. — ո՛չ: Պատե-
րազմ մ'է, երեք հարիւր տարուան
պատերազմ, զոր առաքեալք սկսեցին,
նոցա յաջորդները ու քրիստոնեայ սե-
րնդոց անընդհատ յաջորդութիւնը
յառաջ տարին: Քրիստոնէութեան
բոլոր նախնի քարոզիչները մարտիրո-
սացան. այս երեքդարեան ժամանա-
կամիջոցին մէջ Եկեղեցւոյ նախագա-
հական աթոռը մի կառավինատեղի էր,
որ անհրաժեշտաբար կ'ապահովէր
այն անձին մահը, որ այս մասին կո-
չումն ունէր: Շատ քիչ անգամ այս
միջոցին ուրիշ եպիսկոպոսներու համար
աւելի աղէկ վիճակ մի պահուած էր:

Այն պատերազմին մէջ բոլոր ինք-
նակալները և երկրի բոլոր իշխանու-
թիւնները զաշնակցած էին, որոց դէմ
բանակ մը չ'եմ տեսներ, այլ միայն մի
գաղտնի զօրութիւն. սակաւաթիւ
մարդիկ երկրիս վերայ՝ աստ և անդ ջը-
րուած՝ ուրիշ մի ապտտանարան չ'ու-
նին բաց ի խաչի խորհրդեան վերայ
ունեցած պարզ հաւատէն: Ի՛նչ նոր-
օրինակ և զարմանալի խորհրդաւոր նը-
շան. Նորա աշակերտները զինուած
են այս նշանով, որ Աստուածամար-
դոյն չարչարանաց գործի եղաւ. աշ-
խարհիս մէջ նոցա հաւատոյ նշանն է
Խաչը որ իբրեւ հրավառ բոց մէկէն
միւսին կը հաղորդուի:

(1) Սոյն հատուածը քաղուած է Հեղինեկ կղզւոյն
մէջ Ա. Կաթողիկոսի Պէրթրան զօրապետին և այլոց
հետ ունեցած խօսակցութիւններէն: